

2. State Archive of Vinnitsa Region, Fund 847, List 1, File 11 (Annual Reports, Work Plans of the Tulchinsky District Inspectorate of Public Education for 1923-1925), 423 sheets.
3. State Archive of Vinnitsa Region, Fund 254, List 1, File 105 (Materials, 2nd Zhmerinsky District Congress of Educators; 2nd Teachers' Cultural Conference. Report on District Teacher Training Courses in the Yampol Region), 55 sheets.
4. State Archive of Vinnitsa Region, Fund 824, List 4, File 1 (Decisions, Circulars of the All-Russian Central Executive Committee of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR. Minutes of Meetings of the Heads of County Departments of Public Education), 154 sheets.
5. State Archive of Vinnitsa Region, Fund 254, List 1, File 722 (Order of the Provincial Council on the Accounting of Historical Values and the Work of School Circles), 412 sheets.
6. Althusser, L. (2011). Ideology and Ideological State Apparatuses. *Emergency Ration*. <https://bit.ly/2U6sN9p>. [In Russian].
7. Berezivska, L. (2013). *Educational Reforms: Mission, Reality, Reflection*. Kyiv: Edelweiss. [In Ukrainian].
8. Bourdieu, P. (2005). *Social Space: Field and Practice*. Saint Petersburg: Aleteya. [In Russian].
9. *All-Union Census of December 17, 1926: Summary*. (1929). Issue 10: Population of the USSR by Occupation and Sectors of Economy. Moscow: Center for Statistics of the USSR. <https://bit.ly/398QbY9>. [In Russian].
10. Hohokhiia, N. (2015). Childhood in a Totalitarian Society: "Faithful Leninists" of Soviet Ukraine in the 1930's. *International Intellectual Journal "Ukraine is modern"*. <http://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>. [In Ukrainian].
11. Dimke, D. (2012). Soviet Children's Games: Between Utopia and Reality. *Anthropological Forum*, 16, 24. [In Russian].
12. Dewey, J. (1900). *The School and Society*. Chicago: The University of Chicago Press. [In English].
13. Etkind, A. (2013). *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Moscow: New Literary Review. [In Russian].
14. Masenko, L. (2017). *The Language of Soviet Totalitarianism*. Kyiv: Clio. [In Ukrainian].
15. About the Unified Labor School of the Russian Socialist Federative Soviet Republic. *News of the All-Russian Central Executive Committee of Soviets*. <http://istmat.info/node/31601>. [In Russian].
16. Panachin, F. et al. (1988). *Essays on the History of School and Pedagogical Thought of the Soviet Peoples: 1941-1961*. Moscow: Pedagogics. [In Russian].
17. Hamretskyi, I. (2006). *History Rehab: in Twenty-seven Volumes. Vinnitsa Region. Book 1. Vinnitsa*: DKF. [In Ukrainian].
18. Rozhkov, A. (2014). *Among Peers: The Life World of a Young Man in Soviet Russia in the 1920's*. Moscow: New Literary Review. [In Russian].
19. Starodubov, A. (2001). Notes of an Eyewitness: Yekaterinoslav of 1918-1923. *Center for the Study of Ego-documents*. <https://prozhito.org/person/316>. [In Russian].
20. Fitzpatrick, S. (2011). *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in the Twentieth-Century Russia*. Moscow: Russian Political Encyclopedia. [In Russian].

Надійшла до редколегії 19.02.20

M. Asanishvili, Master in History and Archeology, Independent Resercher Vinnitsa, Ukraine

SECONDARY EDUCATION OF THE 1920's IN THE SOVIET PROVINCE

During the existence of the USSR, the Bolsheviks wanted to build a new class system in which workers would be the main social group. School in this context should have been included children to the adulthood from a young age. A tool of reeducation and breakdown of a child's life was a work. The reform of secondary education in the 1920s in the USSR meant the beginning of the cultural, social and economic dialogue of the Bolsheviks with their own commonwealth. This dialogue should to determine the further social development of the USSR. Teachers, local jurisdictions and children should become leaders of the dialogue.

The population of the USSR in the early 1920s was predominantly rural. That's why children were in a traditional family. At such environment, the child didn't have his own desires, dreams, free time, etc. Parents always involved children to the land work and housekeeping. The Bolsheviks' idea of a school, in which a child would acquire a profession and work, was met with strong resistance among the local population. In the villagers' outlook, the school had to give only reading and elementary grammar. Everything else for existence will be given by the land on which the child must look after. This caused a confrontation between Bolsheviks and local population and fit into the "one-to-one" scheme. Bolsheviks used repression, after the resistance to a unified labor school. Repression meant an attempt to subjugate the traditional population and educate a "new person".

The "other-to-other" scheme also works with respect to the main actors in school life and power. Teachers, as the main leaders of the idea of unified labor school, had to bring up a "new person" locally. But in order to bring up a "new person", must understand what it is and have clear methods of education. The only thing that was clear to the teachers of the 1920s in the USSR – to use work as a tool of education at school. This is not surprising, because the person who chose the profession of a teacher, in the beginning of the Soviet Union, was not intended to educate the generation of communists, but to save their own lives, get benefits and wages, escape from the repression because of own past. That is why, a new generation of teachers consisted of "former" people, such as: White Guards, imperial officers, rich villagers and clergy. These people learned the Soviet language and successfully held posts at the school. It was convenient, but they couldn't become the leaders of new ideas.

So, the project of unified labor school in the USSR in the early 1920s was probably a dialogue or a monologue of Soviet power to the population. School, as a tool of education, became a field of confrontation between different social groups.

Keywords: "new person", Soviet province, educational reform, Soviet school, USSR, reform of the secondary education, unified labor school.

УДК 904+930+623.4

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.144.2>

К. Валентинова, асп.
ORCID: 0000-0002-5213-8218

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ В ЄВРОПІ: ІСТОРИОГРАФІЯ

Присвячено історії становлення і розвитку наукового підходу до вивчення середньовічної клинкової зброї. Відзначається, що витoki цього напряму історичної науки лежать у колекціонуванні, а першими спробами дослідження і систематизації клинкової зброї можна вважати описи й каталоги колекцій зброї. Однак, лише в XIX ст. з'явилися дійсно фундаментальні праці, прямо або опосередковано присвячені клинковій зброї, які заклали основні методи і принципи її дослідження та класифікації. Простежується розвиток наукового дослідження клинкової зброї до початків використання методів досліджень природничих наук на межі XX–XXI ст.

Ключові слова: Середньовіччя, клинкова зброя, історіографія, метод, підхід.

Історія дослідження середньовічної клинкової зброї, як і будь-якої іншого джерела, детермінована загальним розвитком наукової думки. Низка факторів, починаючи від світоглядної парадигми дослідника і закінчуючи доступними йому технічними засобами, на кожному етапі визначають особливості формулювання питань, і, як наслідок, те, на які аспекти явища дійсності, що вивчається, і в якій мірі проливають світло відповіді. Відтак, процес формування підходів та напрямків досліджень

заслугує на не меншу увагу, ніж отримані в їхньому ході результати.

Корені наукового інтересу до клинкової зброї на теренах сучасної Європи доцільно шукати в традиціях колекціонування. В епоху Нового часу великі колекції артефактів були поширеним явищем і, певною мірою, виступали маркером престижу та елітарності. Від приватних тематичних кабінетів до великих королівських зібрань – частково вони були даниною моді на інтерес до історії та культури, а подекуди – і більш давнім тра-

діціям. Атрактивність зброї разом з комплексом стереотипних уявлень зробили її одним із найпопулярніших об'єктів уваги серед колекціонерів. Перші спроби систематизувати матеріали знайшли втілення в описах та каталогах, які масово почали з'являтися у XVIII-XIX ст. Поступово розвиток наукової думки спричинив появу дослідницьких робіт. Перші публікації мали відповідний до свого часу характер – автори в широких географічних та хронологічних межах намагалися зробити висновки щодо ґенези, різноманіття артефактів, вписати їх у відповідні культурні контексти. В залежності від теми, над якою працював дослідник, клинкова зброя могла виступати основним предметом наукового пошуку, чи поділяти це місце з іншими елементами матеріальної культури.

У 1884 р. вийшло перше видання "Книги меча" британського дослідника сера Річарда Френсіса Бьортонна. У вступі до книги автор у кількох реченнях влучно окреслив використану джерельну базу та стан дослідженості проблеми. *"Дослідникам, що цікавляться його (меча) походженням, генеалогією та історією, не вдасться знайти під рукою жодної публікації. Їм доведеться переривати каталоги та загальні книги про зброю, яких десятки. Доведеться шукати брошури з поверхневими оглядами, статті на непорядкованих складах інформації, що носять назву журналів..."* – писав Р. Бьортон [21, с. 7]. Для написання монографії про меч і вивчення присвяченої йому літератури, як зазначав сам автор, йому довелося відвідати всі великі арсенали Європи та здійснити у 1875–76 рр. поїздку до Індії. Р. Бьортон "обмежив себе темою меча", тобто на рівні монографії зробив предметом дослідження окрему категорію зброї, звертаючись при цьому до інших задля відтворення необхідного контексту. Під вжитим у назві терміном "меч" (sword) Р. Бьортон об'єднав різні типи клинкової зброї, виникнення та еволюцію яких він спробував простежити. Робота задумувалась у вигляді трьох хронологічно послідовних частин. Автор встиг реалізувати написання тільки першої з них: книга охопила історію меча на широких теренах Європи, Африки та Азії, від появи кам'яних та органічних прототипів у палеоліті до металевих зразків часів падіння Римської імперії. Попри те, що тема середньовічної клинкової зброї так і не знайшла висвітлення в роботах Р. Бьортонна, оминувати увагою його твір неможливо. В ньому було сформульовано кілька ключових для дослідження зброї методологічних засад, які формувалися у той час. По-перше, це стосується підходів до систематизації матеріалу. Р. Бьортон визначив їх як "принципи класифікації". Він виділив тематичний чи географічний (за приналежністю предмету до культури, регіону походження тощо), матеріальний чи формальний (за його ознаками) та хронологічний принципи, за якими його сучасники впорядковували колекційні зібрання, у тому числі зброї, і зазначив, що "нерозумно прийняти на озброєння тільки одну з цих систем". Тим самим Р. Бьортон окреслив формальні засади, на основі яких з'явилися перші типології клинкової зброї. По-друге, він прописав специфіку ставлення людини, що стояла за кілька кроків від XX ст., до клинкової зброї давнини. Його робота з перших сторінок сповнена ідеєю сакральності меча, глибини символізму, що був пов'язаний із ним протягом усього часу його існування. Безперечно, з одного боку, Р. Бьортон, як його сучасники і кілька поколінь наступників, будували цю думку на основі численних джерел і, по суті, окреслили проблему історичної перцепції клинкової зброї. З іншого боку, формулювання Р. Бьортонна значною мірою знаходилися під впливом залишкових хвиль романтизму. І, якщо в контексті інформаційного простору XIX ст. їх по праву мож-

на вважати революційними, то на сучасному етапі досліджень в деяких випадках варто обережно ставитися до калькування цих тверджень. "Книга меча" Р. Бьортонна побудована на етнографічних та культурологічних спостереженнях, що видає в ньому мандрівника та дослідника, схильного до широких узагальнень.

Більш вузькоспеціалізованою видається робота угорського археолога та етнографа Гези Нагі "Угорський меч" [47]. Окрім цього, перу дослідника належить багато праць, частина з яких присвячена археологічним матеріалам. Так, у контексті останніх десятиліть XIX ст. можна говорити про дослідження, основним об'єктом яких була клинкова зброя. Поряд із цим, роботи, в яких їй приділялася увага, публікувалися раніше.

Семюел Раш Мейрік, один із найвідоміших європейських колекціонерів XIX ст., у 1824 р. опублікував тритомник "Критична розвідка до давньої зброї: її існування в Європі, і, зокрема, в Англії, від норманського завоювання до правління короля Карла II, зі словником військових термінів Середніх віків" [44-46]. Як зрозуміло з назви, робота присвячена періоду від XI до XVII ст. Однак викладає основної теми передусім короткий екскурс в історію озброєння від стародавніх часів, у якому автор намагається представити ідею еволюції середньовічного європейського озброєння від зразків, породжених першими цивілізаціями, а відтак азійського походження. С. Мейрік писав, що дослідження озброєння зачіпає фактично усі аспекти людської культури і цим встановив певний стандарт комплексного підходу до відбору та аналізу джерел, якого намагалися дотримуватися зброєзнавці впродовж наступних ста років. До праці С. Мейріка тривалий час ставились як до провідного дослідження в галузі, формуванню якої він дав початок.

Протягом другої половини 50-х років XIX ст. побачив світ тритомник британського дослідника Джона Х'юїта "Давня зброя та озброєння Європи: від залізного віку Північних народів до кінця сімнадцятого сторіччя" [30-33]. Робота в Лондонському Тауері (яка, у тому числі, вилася у створення путівника в 1841 р.) та неабияка обізнаність у джерелах зробили дослідження Дж. Х'юїта послідовним, детальним та критичним. На початку праці автор зазначив, що сучасна йому археологія відрізнялася від антикваризму тим, що отримане нею знання вимагає скрупульозної перевірки [30, с. 2] і саме цього принципу він дотримується. У першому томі, що присвячений періоду до XIII ст. включно, поряд з іншим, автор робить революційне спостереження, що виливається в чи не першу спробу класифікації мечів англосаксонського часу [30, с. 31-33].

У 1869 р. вийшла книга німецького мистецтвознавця Августа Фрідріха Деміна "Знаряддя війни в їх історичному розвитку – з найдавніших часів до сьогодення" [22]. Метою автора було простежити розвиток та різноманіття різних видів зброї та озброєння, що мав місце протягом історії людства. Опрацювавши колекції найбільших музеїв Європи, А. Деммін побудував свою роботу на конкретних прикладах – кожний розділ, що висвітлює відповідний період, являє собою поєднання загальних умовиводів автора та опису артефактів, які, на його думку, найкраще їх ілюструють. Розділ, у якому йдеться про час від початку християнського Середньовіччя до XVII ст., представлений у вигляді частин, присвячених різним видам зброї, в тому числі й клинкової. Робота А. Демміна через вкрай широкі хронологічні та географічні межі має характер загального огляду. Автор вдало окреслив величезне за масштабами поле роботи на фоні спроб інших дослідників обмежити свої пошуки тематично, хронологічно чи географічно, залишивши тим самим за собою можливість зробити їх більш детальними.

Подібний характер має дослідження французького історика Пауля Лакомбе "LesArmesetlesArmures", в подальшому перекладене та видане під назвою "Зброя та озброєння в античності та в Середні Віки: а також описові нотатки сучасної зброї" англійським археологом та геральдистом Чарльзом Ботелем у 1869 р. [17].

У 1890 р. в Ляйпцігу світ побачила праця Вен де Ліна Бехайма "Довідник із озброєння. Збройова справа в її історичному розвитку від початку Середніх віків до кінця XVIII ст." [16]. Автор багато років працював із колекціями Відня, зокрема перебував на посаді зберігача імператорської колекції зброї. Відтак, йому належить кілька праць відповідного змісту, серед яких двотомний "Альбом пам'яток" ("Albumhervorragender"). Як і у випадку попередників, "Довідник" підсумував тривалу та ґрунтовну роботу автора над великою кількістю матеріалів. Першочергово він складався із семи частин. Перші три відповідно були присвячені генезі захисного, наступального та турнірного озброєння. У четвертому розділі автор виклав деякі практичні рекомендації для колег та колекціонерів, у п'ятому – умовиводи на тему мистецтва та техніки зброярства, притаманних для періоду, який охоплювало його дослідження. Два останні розділи, подібно до останніх частин "Знарядь війни" А. Демміна, містять довідкову інформацію щодо найбільших європейських зібрань зброї (по країнах) та відомих європейських майстерень та майстрів. Напрацювання, представлені в останній частині, В. Бехайм розвинув у окреме дослідження "Зброярі XIV – кінця XVIII сторіччя" ("Meister der Waffenschmiedekunstvom XIV. bisins XVIII"), яке вийшло друком у 1897 р.

На початку XX ст. було опубліковано низку робіт на тему середньовічної зброї за авторством англійського історика мистецтв та першого наглядача Лондонського музею сера ГаяФренцісаЛейкінга. Він уклав декілька каталогів колекцій старожитностей, зокрема зброї та озброєння: "Озброєння Вінзорського замку: Європейська секція" ("The Armoury of Windsor Castle: European Section", 1904), "Каталог європейського озброєння та зброї колекції Валас у Херфордському будинку" ("Catalogue of the European Armourand Armsin the Wallace Collection at Hertford House", 1910). Результатом багаторічних досліджень став п'ятитомник "Огляд європейського озброєння та зброї крізь сім віків" [35-39]. Перша книга побачила світ у 1919 р. – у рік смерті автора. У вступі Г. Лейкінг стверджує, що його робота (яку він, між іншим, присвятив С. Мейріку) є лише продовженням традицій зброєзнавчих досліджень та узагальнює його особистий досвід і знання в цій галузі. Тим не менш, об'єм викладеного матеріалу дозволяє визначити п'ятитомник як базову книгу в зброєзнавстві.

На той самий час припадає публікація праць іншого британського дослідника, куратора зібрання Королівського озброєння (Royal Armouries, зараз – Національний музей зброї та озброєння) у Лондоні Чарльза Джона Фулкса. У 1909 р. він оприлюднив свою працю "Обладунки та озброєння" ("Armour and weapons"), у якій виклав відповідне дослідження, зроблене на основі британських матеріалів у хронологічних межах 1066-1600 рр. У 1912 р. світ побачила книга "Латник та його ремесло з XI по XVI ст." [24]. Основну увагу автор приділяв захисному обладунку, однак клинкова зброя теж згадується.

Вдалими прикладами звузнення зброєзнавчих тем у дослідженнях за хронологічним та географічним принципом є праці Ч. Ашдауна "Британська та іноземна зброя та озброєння" ("British and foreign arms & armour", 1909), "Озброєння та зброя в Середні віки" [15] та Е. Малатести "Зброя та озброєння Італії" [42].

На межі XIX та XX ст. література, у якій містилася інформація про клинкову зброю, була представлена також каталогами, окремими статтями та загальними дослідженнями, що не обов'язково були присвячені виключно зброї. З останньої групи, яка на той момент була відносно нечисленною, варто згадати кілька праць, які представляють собою зразки ґрунтовної роботи з різними видами джерел і, відтак, не втрачають своєї актуальності. Так, у 1896 р. в Лондоні друком вийшла книга Ф. Феірхолта "Костюм в Англії: історія одягу до кінця XVIII сторіччя" [23]. Робота виконана у формі ілюстрованого словника термінів, дотичних до теми одягу, обладунку та особистої зброї, що для досліджуваного автором часу сприймалися у нерозривній єдності. 415 сторінок, створених на основі залучення широкого кола джерел, дають можливість не тільки скласти уявлення про термінологічний апарат, що використовувався у зброєзнавстві XIX ст. в англійському середовищі, але й віднайти значний пласт фактичної інформації, яка досі не втрачає актуальності.

На теренах Східної Європи початок наукового дослідження середньовічної клинкової зброї асоціюється з багатотомною працею "Історичний опис одягу й озброєння російських військ" (1841-1862), упорядником та автором багатьох матеріалів якої був А. Вісковатов, працями П. фон Вінклера "Зброя" (1894), Е. Ленца (публікації кінця XIX – початку XX ст. російською та німецькою мовами). Вони побудовані на основі того самого підходу, що і західноєвропейські дослідження, і частково на напрацюваннях, представлених в останніх. Тим не менш, залучення давньоруських та кочівницьких матеріалів (коли мова йде про епоху Середньовіччя) надає їм безперечної оригінальності.

Дослідження XIX – початку XX ст. здебільшого характеризуються комплексним підходом – висновки в них будуються на основі не тільки великого масиву матеріалу, але й на аналізі різних типів джерел. В окремих випадках роботи тяжіють до структури каталогу. У цей час утверджується система опису артефактів, закладаються принципи їх систематизації. У ранніх працях були озвучені ідеї, які частково й до сьогодні використовуються під час атрибуції та інтерпретації середньовічної зброї. Деякі з них не втратили своєї актуальності, інші ж потребують верифікації чи, щонайменше, більш виваженого підходу. Особливої уваги заслуговують публікації археологів, у яких увага була спрямована на конкретні знахідки та вирішення вузких, проте не менш важливих питань [6, с. 17-18].

Поступово енциклопедизм у зброєзнавчих пошуках почав поступатися місцем конкретиці. Накопичення матеріалу, розвиток методів дослідження витіснили енциклопедичні роботи в науково-популярну сферу. Можна стверджувати, що на середину XX ст. склалася стандартна схема написання досліджень, пов'язаних із клинковою зброєю, в основі якої лежало кілька змістових акцентів – опис, типологізація та культурна атрибуція. Важливим напрямком, що з'явився в цей період, став матеріалознавчий аналіз із залученням фізико-хімічних методів. На цей час також припадає завершення становлення типологічного методу в археології, широке впровадження якого в галузь розпочав О. Монтеліус у 60-ті роки XIX ст. Як зазначалось вище, для клинкової зброї ще у 50-ті роки це спробував зробити Дж. Х'юїтт. Він виділив три "класи" мечів англосаксонського часу, орієнтуючись на їхню загальну морфологію [30, с. 33-37].

Ключовим моментом в утвердженні типологічного методу у зброєзнавстві став вихід праці Я. Петерсона "Норвезькі мечі епохи вікінгів" [12] у 1919 р. Автор упе-

рше побудував типологічну схему розвитку меча в чітко визначених географічних (територія Норвегії) та хронологічних (VIII-XI ст.) межах на основі близько 2 тис знахідок. Я. Петерсон обґрунтував те, що зброя, зокрема меч, є матеріалом, який дозволяє вибудовувати незалежні типології з відносно точними хронологічними прив'язками і, більше того, може виступати хронологічним маркером для археологічних комплексів. Критерієм для типології дослідник обрав руків'я меча, а точніше – зміни в його морфології. Він виділив 26 основних (A – Æ), та 20 особливих типів, поділивши їх на шість хронологічних періодів. Для кореляції типології мечів він проаналізував та типологізував декілька інших категорій знахідок, зокрема наконечники списів та сокири.

Після публікації праці Я. Петерсона типологія зайняла міцну позицію у зброєзнавчих студіях. Перша ґрунтовна типологія мечів наступного періоду – Розвинутого Середньовіччя – належить датській дослідниці А. Брун-Гоффмайер [19, 20]. Типи, виділені Я. Петерсоном, вона об'єднала у три великі групи – із трикутною, кількасегментною верхівкою наверхш та без верхівки. Також у своїй роботі "Середньовічний двосічний меч", що вийшла в 1954 р., А. Брун-Гоффмайер на основі аналізу більш ніж 500 клинків, датованих 1100-1550 рр., представила типологію, базовим критерієм для якої також став зовнішній вигляд наверхш. Поділивши весь матеріал на дві групи – романські (період побутування – 1100-1350 рр.) і готичні (1350-1550 рр.) мечі, вона виділила низку підгруп (за типом наверхш; позначені римськими цифрами) і підтипів (за типом гарди; позначені буквами латинського алфавіту) [29]. А. Брун-Гоффмайер вважала, що загалом середньовічні мечі можна поділити на два типи з відповідно більшою кількістю підтипів. Перший тип – мечі з наверхшам у формі бразильського горіха, другий – з диско- чи колесоподібним наверхшам [18, с. 5]. Дослідниця була впевнена, що для розгляданого нею періоду неможливо говорити про існування чітких тенденцій у зміні форми клинків, відтак, як і попередники, вона будувала типологію на особливостях елементів руків'я.

Низка праць, присвячена давній зброї, належить авторству британського колекціонера та дослідника Еварта Окшота [11, 48-50]. Створена ним типологія середньовічних мечів є найбільш популярною серед вітчизняних дослідників, коли мова йде про європейську клинкову зброю. Погляди Е. Окшота та на типологізацію середньовічних мечів пережили певні зміни протягом його творчого шляху. У своїй першій узагальнюючій праці "Археологія зброї: зброя та обладунки від преісторії до віку лицарства" [49] автор представив нарис з історії розвитку зброї та обладунків від давніх часів до Ренесансу, особливу увагу приділивши мечам. У розділі "Меч в епоху вікінгів" він запропонував вести типологію Я. Петерсона до 9 основних типів – точніше, додав два типи до спрощеної в 1927 р. типології. До них він додав ще 10 типів для періоду від 1100 до 1350 року. Як зразки для аналізу Е. Окшот використовував матеріали з власної колекції та інших відомих йому зібрань. Автор намагався підходити до артефакту як до цілісного предмету, враховуючи не тільки особливості його окремих елементів, але й загальний зовнішній вигляд. Типи мечів Е. Окшота, по суті, є образами конкретних існуючих зразків, стосовно яких автор застосував метод абстрагування. Окремо він представив типології наверхш та гард. Через кілька років автор вніс деякі зміни до свого дослідження. У роботі "Меч в епоху лицарства" [50] він зосереджує увагу виключно на періоді Середньовіччя та Раннього модерну та детальніше розробляє типології клинків, наверхш і гард. Автор акцентує увагу на то-

му, що меч міг суттєво змінюватися з тих чи інших причин протягом свого життя. Відтак, визначивши межі побутування окремих його елементів, можна говорити про нижню та верхню дати його використання. У вступі до дослідження Е. Окшот зазначає, що визначення типу та часу побутування меча в більшості випадків є приблизним, оскільки передбачувана з огляду на специфіку джерел похибка може бути суттєвою. Він дещо ускладнило типологію 1960 р., додавши один тип (XX) та виділивши ряд підтипів. У "Мечі епохи лицарства" значно менше інформації про історичне тло розвитку клинкової зброї, порівняно з "Археологією зброї", натомість сама типологія розписана детальніше. У своїй останній роботі 1991 р. "Записи середньовічного меча" [49], не лишаючи спроб зробити типологію максимальною точною і тим самим зменшити похибки у датуванні, Е. Окшот додає до своєї схеми ще два типи та кілька підтипів.

Накопичення археологічного матеріалу та необхідність його систематизації спричинили появу уваги до типологічного методу і серед східноєвропейських науковців. Знахідки середньовічної клинкової зброї найкращим чином були зібрані та систематизовані російським археологом Анатолієм Кірпічніковим – для території Київської Русі, та польським дослідником Маріаном Глосеком – для польських земель. У своїй класичній монографії "Давньоруська зброя. Мечі та шаблі" [6], що вийшла у 1966 р., А. Кірпічніков опублікував каталог зі 183 мечів, розділений на дві складові за хронологічним принципом – мечі IX – першої половини XI ст. та другої половини XI – XII ст. В основі першої частини лежить адаптована автором типологія Я. Петерсона. Для знахідок, представлених у другій частині, А. Кірпічніков запропонував власну типологію, проаналізувавши роботи А. Брун-Гоффмайер та Е. Окшота. Окрім цього, автор звертається до напрацювань А. Арциховського, Б. Рибакіна, Г. Корзухіної. Головним критерієм типологізації, як і в системі Я. Петерсона, А. Кірпічніков обрав особливості морфології та декору руків'я, на основі чого виділивши сім типів. З території сучасної України походять 53 предмети XI–XII ст. Зокрема, шість із них датуються XI ст. (типи А-місцевий, S, V, "скандинавський тип"), сорок сім предметів – XII–XIII ст. (типи I (4 одиниці (далі – од.), II (3 од.), III (2 од.), IV (2 од.), V (4 од.), VI (5 од.), VII (3 од.) і 17 типологічно невизначених мечів). Також автор представив типології наверхш (два типи) і перехресть (три типи з підтипами) шабель, які він розробив, проаналізувавши 41 предмет, більшість із яких походить із території України. Усі вони датовані XII–XIII ст. і зібрані в каталог. Окрім цього, автор каталогізував 10 скрамасаксів та 5 кинджалів. У дослідженні А. Кірпічнікова клинкова зброя проаналізована в широкому історичному та археологічному контекстах. Окрім цього, автор зачепив проблему технології виробництва зброї.

У роботі М. Глосека та А. Надольського "Середньовічні мечі з польських земель" [28] 1970 р. надано опис 69 мечів, знайдених на території Польщі. Серед них 24 належать до XII–XIII ст. (типи X (1 од.), XI (2 од.), XII (5 од.), XIII (3 од.), XIIIa (12 од.). Дослідивши історіографію питання, автори надали перевагу типології Е. Окшота, яку дещо змінили з огляду на специфіку місцевого матеріалу. Відтак, кожній одиниці відповідає не тільки римська цифра (тип за параметрами руків'я), а ще й латинська буква (тип наверхш) і цифра арабської системи (тип перехрестя). Публікації дослідження передували вихід монографії А. Надольського "Дослідження польського озброєння X, XI та XII століть" ("Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku"), у якій автор зібрав 93 мечі, 35 із яких датував XI–XII ст.

У 1973 році вийшла друга праця М. Глосека "Написи на середньовічних мечях Польщі" [27], у якій автор проаналізував інскрипції на 91 мечі IX-XIV ст. Як і в дослідженні 1970 р., географічні межі визначені територією Князівства Польського часів правління Казимира Великого. Роботу супроводжує детальний каталог знахідок, 39 із яких можуть бути датовані XI-XIII ст. Окрім масштабності та ґрунтовності в підході, важливість досліджень А. Кірпічнікова та М. Глосека визначає той факт, що вони здебільшого побудовані на археологічних знахідках – предметах, контекст віднайдення яких був відомий, що робило в більшості випадків можливими хронологічні прив'язки й загалом значно підвищувало їхню інформативність. Географічні межі наукових інтересів А. Кірпічнікова також внесли певні корективи в його дослідження, надавши змогу автору простежити взаємодію західних, давньоруських та кочівницьких мілітарних традицій.

Окрему увагу вищезгаданих дослідників привертала нефункціональні елементи середньовічних клинків. Написам на них присвячені як розділи в основних роботах Е. Окшота, А. Кірпічнікова та М. Глосека, так і окремі дослідження їхнього авторства. Перший меч із написом "Ulfberht" був опублікований Й. Ворсо у 1854 р. У 50-60-х роках ХХ ст. цій темі увагу також приділяли прибалтійські дослідники І. Лоппяхо, А. Атейн [6, с. 19-20]. Початок ґрунтового дослідження інскрипцій на клинках можна вбачати у роботах хранителя Бергенського музею (Норвегія) А. Лоранжа (основна праця опублікована в 1889 р.) та швейцарського дослідника Р. Вегелі (1904 р.). Інтерес до цієї теми лежав у контексті спроб історичних (центри виробництва, шляхи розповсюдження) та світоглядних (сакральні змісти) інтерпретацій. Основні моменти, які вдалося визначити дослідникам під час вивчення цієї проблеми – наявність серед написів двох основних груп: маркерів приналежності до майстра (майстерні) та змістових інскрипцій (часто, на думку дослідників, сакрального чи символічного значення), частину яких вдалося розшифрувати. Клеймам на клинках був присвячений проект "Мечі епохи вікінгів у Скандинавії та Русі" ("Мечи эпохи викингов в Скандинавии и на Руси"), реалізований у 90-х рр. А. Кірпічніковим та А. Стальсбергом. Було опрацьовано 105 екземплярів, на кожному з яких було виявлено клейма, проаналізувавши які дослідники виділили східноєвропейську та норвезьку виробничі традиції [12].

Описані вище типології середньовічних мечів, що стали класичними, неодноразово піддавалися ревізії та уточнювалися наступниками з огляду на появу нових знахідок та локальні особливості конкретного матеріалу. Тим не менш, у галузі мали місце спроби використання принципово відмінних підходів до типологізації. Яскравим прикладом тому є опубліковані в 70-х – 80-х рр. роботи Марка Мора та Альфреда Гайбіга. М. Мор запропонував доповнити виключно морфологічні критерії метричними вимірами, звертаючи при цьому увагу не тільки на руків'я, але й на клинок. У результаті своїх досліджень він фактично підтвердив типологію Я. Петерсона, методиці якого протиставляв свій підхід, але, тим не менш, окреслив новий погляд на проблему. Комбінований аналіз також використав у своїй роботі А. Гайбінг. Він розвинув та спробував простежити на матеріалі ідею, яку часто озвучував Е. Окшот – різні елементи меча можуть змінюватися незалежно один від одного. Автор розробив типології наверхів, гард, клинків, систематизував клейма та написи, виділив різні методи монтування руків'я для мечів, що походили зі східних франкських земель і узагальнив ці дані [12, с. 307-352].

На середину ХХ ст. сформувався ще один напрямок вивчення давньої зброї, точніше – технології її вироб-

ництва. У Східній Європі безпосередньо питання технології виробництва середньовічної клинкової зброї сформулював В. Арендт у своїх роботах "До питання про "мечі харалужні" "Слова о полку Ігоревім" ("К вопросу о "мечах харалужных" "Слова о полку Игоревом") та "Про техніку давнього виробництва клинків" ("О технике древнего клинкового производства"), які вийшли протягом 30-х років ХХ ст. До того, так чи інакше, дослідники декларували інтерес до цієї проблеми, починаючи з середини ХІХ ст., як правило – у контексті загального вивчення давньої металургії [8, с. 4]. Оперуючи великим масивом матеріалу та досвідом у зброєзнавчих дослідженнях, В. Арендт зробив низку висновків, зокрема щодо місць виробництва клинків, що побутували в давньоруські часи на відповідних територіях.

Першою потужною роботою з технології виробництва, побудованої на хіміко-фізичних методах дослідження, стала монографія Бориса Олександровича Колчина "Чорна металургія та металообробка в Давній Русі" [8]. Автор працював із різними категоріями артефактів, а клинкової зброї присвячена окрема глава книги. Дослідник детально описав методику, яку розробив і якою послуговувався. Було використано макро-, мікро-, рентгеноструктурний та спектральний аналіз металу, визначено його мікро- та мікротвердість [8, с. 10]. Як зазначалось, спроби провести аналізи сплавів і дослідити технологію виробництва археологічних матеріалів мали місце й раніше. Проте вони мали епізодичний характер і, як правило, дослідникам не вистачало комплексності в підході. Б. Колчін, зробивши акцент на природничих методах, не залишив без уваги археологічні та історичні, що вивело його роботу на принципово новий рівень. До результатів, отриманих Б. Колчином, апелював А. Кірпічніков у "Давньоруській зброї". Окрім цього, він вдався до власних досліджень технології виробництва давньоруської зброї. Результати були представлені в "Давньоруській зброї" [6] та окремих статтях [7]. Також до проблем виробництва середньовічних клинків (шабель) зверталися А. Рибаків та Г. Корзухіна. У 1978 р. при Інституті Археології НАН України був створений Сектор природничо-наукових методів досліджень, консервації та реставрації археологічних матеріалів. Метою підрозділу було дослідження за допомогою хіміко-фізичних методів артефактів, датованих періодом від найдавнішого часу до Середньовіччя [14, с. 75-79]. За роки існування відділу його співробітники опублікували низку статей, попередньо належним чином опрацьовувавши археологічні матеріали, що походять із території України (Г. Вознесенська, Д. Недопако, Т. Гошко).

Західноєвропейська матеріалознавча школа, яка є надзвичайно потужною та стрімко розвивається сьогодні, також має давню історію, що заслуговує окремого огляду. Для прикладу згадаємо дослідників Г. Рупе, Ф. Мюллера, Ф. Роде, роботи яких ще на початку ХХ ст. вирізнялися вузькоспрямованістю та детальністю.

Іншим цікавим та важливим напрямком стали дослідження середньовічної клинкової зброї в широкому культурному контексті. Як зазначалося вище, перші зброєзнавчі дослідження вирізнялися широтою залученої джерельної бази – матеріальної, візуальної, письмової. Класичні роботи ХХ ст., з одного боку, не відійшли від цієї традиції. З іншого – дещо змінили формат її наслідування. Як правило, для відтворення історичного контексту тепер використовувались висновки відповідних спеціалістів інших напрямків. Поряд із цим, варто згадати праці, в яких предметом дослідження виступала зброя, але при цьому вона не була його основним джерелом чи основним об'єктом. Так, протягом 20–30-х років ХХ ст. вийшло кілька робіт Вільгельма Гіеса, у яких він досліджував зброю німецьких земель ХІІ–ХІІІ ст. за письмовими джерелами. Цікавим є доробок

А. Арциховського [1, 2]. Автор описав основні категорії зброї давньоруського населення та спробував провести межу між озброєнням аристократії та простолюду. Основна цінність роботи в тому, що, акумулювавши свої знання з археології по цій темі, дослідник при цьому широко апелював до письмових джерел. Культурологічний погляд на дослідження зброї пропонує праця А. Мусіна "Milites Christi. Військова культура руського Середньовіччя у контексті релігійного менталітету" [10]. Оригінальний підхід застосував у своїй роботі "Ідеологія воїна та типологія мечів епохи вікінгів" шведський дослідник М. Якобсон. Він не тільки запропонував нову схему типології мечів відповідного часу, а й спробував поєднати її з ідеями про символічне значення мечів у скандинавському суспільстві [12, с. 307-352]. Символічним та світоглядним аспектам використання зброї у Середньовіччі присвячені роботи польського дослідника О. Лавриновича [40] та словацького археолога М. Слівки [54-55].

Отже, за дову історію наукового дослідження клинкової зброї в його межах сформувалося декілька напрямків, переважно в їхній основі лежить розуміння клинкової зброї як частини матеріальної культури. Залежно від специфіки матеріалу, кінцевої мети та авторського підходу, акцент у дослідженнях може припадати на 1) опис, типологію та атрибуцію; 2) вивчення технології виробництва та матеріалознавчий аналіз; 3) окремі проблеми, пов'язані з контекстом побутування відповідних артефактів.

Опубліковано та проаналізовано велику кількість матеріалів і цей об'єм невпинно збільшується. З розширенням можливостей природничих наук, ускладненням методологічного апарату та накопиченням археологічного матеріалу на межі ХХ–ХХІ ст. набули поширення вузькоспрямовані роботи, присвячені середньовічній клинковій зброї – побудовані на поглибленому аналізі невеликих груп артефактів та використанні конкретних методів досліджень. Міцні позиції починає займати міждисциплінарний підхід, який передбачає розробку окремих тем силами фахівців із різних галузей науки. Так, клинкова зброя, щоправда, більш ранніх періодів людської історії, ніж Середньовіччя, уже стала предметом досліджень науково-дослідного центру CEREGE (Centre Europeen de Recherche et D'enseignement des Geosciences de L'environnement – Європейський центр досліджень та освіти з наук про Землю та екологію у Франції) [51]. Подальший розвиток класичних підходів у поєднанні з новими, сформованими на межі дисциплін, відкриває нові можливості в отриманні максимально достовірного знання про минуле шляхом вивчення клинкової зброї.

Список використаних джерел:

1. Арциховский А. Древнерусские миниатюры как исторический источник / А. Арциховский. – М.: МГУ, 1944. – 215 с.
2. Арциховский А. Русское оружие X-XIII вв. / А. Арциховский // Доклады и сообщения Исторического факультета МГУ. – 1946. – Вып. 4. – С. 3-17.
3. Бертон Р. Книга мечей. / Р. Бертон. – М.: Центрполиграф, 2008. – 399 с.
4. Бехайм В. Энциклопедия оружия / В. Бехайм. – СПб.: Оркестр, 2008. – 576 с.
5. Жиль Ф. Царскосельский музей с собранием оружия / Ф. Жиль. – СПб.: Полиграфическое заведение А. Баумана, 1860. – 273 с.
6. Кирпичников А. Древнерусское оружие. Мечи и сабли IX-XIII вв. / А. Кирпичников. – Л.: Наука, 1966. – 144 с.
7. Кирпичников А. О начале производства мечей на Руси / А. Кирпичников // Труды 6-го МКСА. – 1998. – Т. 4. – С. 246-251.
8. Колчин Б. Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (Домонгольский период) / Б. Колчин. – М.: Из-во АН СССР, 1953. – 257 с.
9. Ленц Э. Указатель отделения Средних веков и Возрождения. Собрание оружия / Э. Ленц. – СПб.: Императорский Эрмитаж, 1908. – 375 с.

10. Мусин А. Milites Christi Древней Руси. Воинская культура русско-Средневековья в контексте религиозного менталитета / А. Мусин. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2005. – 368 с.
11. Окшотт Э. Археология оружия / Э. Окшотт. – М.: Центрполиграф, 2004. – 399 с.
12. Петерсон Я. Норвежские мечи эпохи викингов / Я. Петерсон. – СПб.: Альфаред, 2005. – 237 с.
13. Петраков Т. История исследований технологии производства оружия Древней Руси: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.10 / Т. Петраков; Ин-т естествознания и техники им. С. И. Вавилова Российской академии наук. – М., 2016. – 241 с.
14. 60 років Інституту археології НАН України / В. Д. Баран та ін. – К.: Київ. акад. Євробізнесу, 1994. – 138 с.
15. Ashdown C. H. Armour & weapons in the middle ages / C. Ashdown. – London: Harrap, 1925. – 220 p.
16. Boeheim W. Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts / W. Boeheim. – Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1890. – 695 p.
17. Boutell C. Arms and armour in antiquity and the Middle Ages: also a descriptive notice of modern weapons / C. Boutell. – London: Reeves and Turner, 1893. – 296 p.
18. Bruhn-Hoffmeyer A. From Mediaeval Sword to the Renaissance Rapier / A. Bruhn-Hoffmeyer // Gladius. – 1963. – 2. – P. 5-39.
19. Bruhn-Hoffmeyer A. Middelalderenstveæggedesværd. Vol. I / A. Bruhn-Hoffmeyer. – København: København Tøjhusmuseet, 1954. – 303 s.
20. Bruhn-Hoffmeyer, A. Middelalderenstveæggedesværd. Vol. II / A. Bruhn-Hoffmeyer. – København: København Tøjhusmuseet, 1954. – 96 s.
21. Burton R. F. Book of the Sword / R. Burton. – London: Chatto and Windus, 1884. – 299 p.
22. Demmin A. An illustrated history of Arms and Armour from the earliest period to the present time / A. Demmin. – London: Georg Bell & Sons, 1877. – 595 p.
23. Fairholt F. W. Costume in England: a history of dress to the end of eighteenth century / F. Fairholt. – London: John Wiley and Sons, 1896. – 415 p.
24. Ffoulkes C. The Armourer and His Craft from the 11th to the 15th Century. London / C. Ffoulkes. – London: Methuen & Co LTD, 1912. – 199 p.
25. Geibig A. Zur Formenvielfalt der Schwerter und Schwertfragmente von Haithabu / A. Geibig // Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. – 1989. – Bd. 46. – S. 223-268.
26. Glosek M. Mieszosrodkowo europejskie z X–XV w. / M. Glosek. – Warszawa: Wydawnictwo Geologiczne, 1984. – 186 s.
27. Glosek M. Znaki i napisy na mieczach sredniowiecznych w Polsce / M. Glosek. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973. – 176 s.
28. Glosek M. Mieczesredniowieczne z ziem polskich / M. Glosek, A. Nadolski. – Lodz: Acta Archaeologica Lodziana, 1970. – 84 s.
29. Goranov A. The Bruhn-Hoffmeyer Typology of Medieval Swords / A. Goranov. – URL: http://myarmoury.com/feature_hoffmeyer.html.
30. Hewitt J. Ancient Armour and Weapons in Europe: from the Iron period of the Northern Nation to the end of the seventeenth century. Vol. I / J. Hewitt. – London and Oxford: John Genry and James Parker, 1855. – 387 p.
31. Hewitt J. Ancient Armour and Weapons in Europe: from the Iron period of the Northern Nation to the end of the seventeenth century. Vol. II / J. Hewitt. – London and Oxford: John Genry and James Parker, 1855. – 343 p.
32. Hewitt J. Ancient Armour and Weapons in Europe: from the Iron period of the Northern Nation to the end of the seventeenth century. Vol. III / J. Hewitt. – London and Oxford: John Genry and James Parker, 1855. – 764 p.
33. Hewitt J. Ancient Armour and weapons in Europe: From the Iron Period of the Northern Nations to the End of the seventeenth Century / J. Hewitt. – Oxford and London: J. Henry and J. Parker, 1855. – 385 p.
34. Jakobsson, M. Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi / M. Jakobson. – Stockholm: Stockholms Universitet, 1992. – 227 s.
35. Laking F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. Vol. I / F. Laking. – London: G. Bell and Sons, 1920. – 285 p.
36. Laking F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. Vol. II / F. Laking. – London: G. Bell and Sons, 1920. – 347 p.
37. Laking F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. Vol. III / F. Laking. – London: G. Bell and Sons, 1920. – 358 p.
38. Laking F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. Vol. IV / F. Laking. – London: G. Bell and Sons, 1920. – 353 p.
39. Laking F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. Vol. V / F. Laking. – London: G. Bell and Sons, 1920. – 383 p.
40. Lawrinowicz O. Tresciodeowebroniycerskiej w Polsce wiekowsrednich / O. Lawrinowicz. – Lodz: Acta ArchaeologicaLodziana, 2005. – 135 s.
41. Mäder, S. Stähle, Steine und Schlangen. Zur kunst-, kultur- und technikgeschichtlichen Einordnung dreier Schwertklingen aus dem alamannischen Siedlungsraum: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie / Mäder. – Berlin, 2001. – 340 c.
42. Malatesta E. Armi Ed Armaioi D' Italia / E. Malatesta. – Florence: Editoriale Olimpia S.p.A., 2003. – 435 p.
43. Maure, M. Les épées de l'époque viking – essai de classification typologique / M. Maure // Universitetets Oldsaksamling Årbok. – 1977. – 1975/1976. – S. 95-116.
44. Meyrick, S. A critical inquiry into antient armour: as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman conquest to the reign of King Charles II, with a glossary of military terms of the middle ages; Vol. I / S. Meyrick. – London: Printed for R. Jennings, sold by J. Gale, 1824. – 206 p.
45. Meyrick S. A critical inquiry into antient armour: as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman conquest to the reign of

King Charles II, with a glossary of military terms of the middle ages; Vol. II / S. Meyrick. – London : Printed for R. Jennings, sold by J. Gale, 1824. – 297 p.

46. Meyrick S. A critical inquiry into antient armour: as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman conquest to the reign of King Charles II, with a glossary of military terms of the middle ages; Vol. III / S. Meyrick. – London : Printed for R. Jennings, sold by J. Gale, 1824. – 280 p.

47. Nagy G. Magyarkardok / G. Nagy. – Budapest: [s. n.], 1896. – 226 s.

48. Oakeshott E. Records of the Medieval Sword / E. Oakeshott. – Suffolk: Boydell Press, 1991. – 306 p.

49. Oakeshott E. The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry / E. Oakeshott. – Suffolk: Boydell Press, 1960. – 416 p.

50. Oakeshott E. The Sword in the Age of Chivalry / E. Oakeshott. – Woodbridge: The Boydell Press, 1998. – 156 p.

51. Origin of Copper Used in Bronze Artifacts from Middle Bronze Age Burials in Sidon: a Synthesis from Lead Isotope Imprints and Chemical Analyses / A. Veron, G. Le Roux, A. Poirier, B. David // *Archaeology & History in the Lebanon*. – 2012. – № 34. – P. 68-78.

52. Rhonde F. Schmiedetechnik der wurmbunten Klingen des 8-9 jhts / F. Rhonde // *ZWK*. – 1932. – Bd. 4 (13), H. 2. – S. 38-40.

53. Rupe H. Chemische und metallographische Untersuchungen prähistorischer Eisenfunde / H. Rupe, F. Müller. – Basel: Verhandlungen der naturforschenden Gesellschaft Basel, 1916. – 108 s.

54. Slivka M. Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I / M. Slivka // *Archaeologia historica*. – 2017. – 42 (2). – S. 819-847. – DOI: 10.5817/AH2017-2-20.

55. Slivka, M. Symbolika výzbroje a výstroja / M. Slivka // *Archaeologia historica* : sborník příspěvků přednesených na 33. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na hrady a jejich úlohu ve středověkém vojenství a osídlení. Brtnice a Panská Lhota 17.-21. září 2001. – Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2002. – S. 589-605.

References:

1. Arcixovskij, A. (1944). *Old Russian Miniatures as a Historical Source*. Moscow: Moscow State University Press. [In Russian].

2. Arcixovskij, A. (1946). Russian Arms of the 10th – 13th Centuries. *Papers and Reports of the Faculty of History of Moscow State University*, 4, 3-17. [In Russian].

3. Berton, R. (2008). *Book of Swords*. Moscow: Central Polygraph. [In Russian].

4. Bexajm, B. (2008). *Encyclopedia of Arms*. Saint Petersburg: Orchestra. [In Russian].

5. Zhil', F. (1860). *Museum of Arms Collection in Tsarskoye Selo*. Saint Petersburg: A. Bauman's Publishing. [In Russian].

6. Kirpichnikov, A. (1966). *Old Russian Arms. Swords and Sabers of the 9th – 13th Centuries*. Leningrad: Science. [In Russian].

7. Kirpichnikov, A. (1998). About the Beginning of the Production of Swords in Rus. *Collection of Works of the 6th International Congress for the Archaeology of Slavs*, 4, 246-251. [In Russian].

8. Kolchin, B. (1953). *Ferrous Metallurgy and Metalworking in Old Rus (Pre-Mongol Period)*. Moscow: Academy of Sciences of USSR Publishing. [In Russian].

9. Lenc, E. (1908). *Index of Medieval and Renaissance Department. Collection of Arms*. Saint Petersburg: Imperial Heritage Museum. [In Russian].

10. Musin, A. (2005). *Milites Christi of the Old Rus. The Military Culture of the Russian Middle Ages in the Context of a Religious Worldview*. Saint Petersburg: Oriental Studies. [In Russian].

11. Oakeshott, E. (2004). *The Archaeology of Weapons*. Moscow: Central Polygraph. [In Russian].

12. Peterson, Ya. (2005). *Norwegian Swords of Viking Era*. Saint Petersburg: Alphared. [In Russian].

13. Petrakov, T. (2016). *The History of the Research on Weapons Technology Production in Old Rus*. Unpublished Thesis (PhD in History). S. I. Vavilov Institute for the History of Science and Technology of the Russian Academy of Sciences. [In Russian].

14. Baran, V. et al. (1994). *60 Years of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv: Kyiv Academy of Euro-business. [In Ukrainian].

15. Ashdown, C. (1925). *Armour & weapons in the middle ages*. London: Harrap.

16. Boenheim, W. (1890). *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Leipzig: Verlag von E. A. Seemann.

17. Boutell, C. (1893). *Arms and armour in antiquity and the Middle Ages: also a descriptive notice of modern weapons*. London: Reeves and Turner.

18. Bruhn-Hoffmeyer, A. (1963). From Mediaeval Sword to the Renaissance Rapier. *Gladius*, 2, 5-39.

19. Bruhn-Hoffmeyer, A. (1954). *Middelalderens tveæggede sværd*. Vol. I. København: København Tøjhusmuseet.

20. Bruhn-Hoffmeyer, A. (1954). *Middelalderens tveæggede sværd*. Vol. II. København: København Tøjhusmuseet.

21. Burton, R. (1884). *Book of the Sword*. London: Chatto and Windus.

22. Demmin, A. (1877). *An illustrated history of Arms and Armour from the earliest period to the present time*. London: Georg Bell & Sons.

23. Fairholt, F. (1896). *Costume in England: a history of dress to the end of eighteenth century*. London: John Wiley and Sons.

24. Ffoulkes, C. (1912). *The Armourer and His Craft from the 11th to the 15th Century*. London: Methuen & Co LTD.

25. Geibig, A. (1989). Zur Formenvielfalt der Schwerter und Schwertfragmente von Haithabu. *Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie*, 46, 223-268.

26. Glosek, M. (1984). *Mieszce srodkowoeuropejskie z X-XV w. Warczawa: Wydawnictwo Geologiczne*.

27. Glosek, M. (1973). Znaki i napisy na mieczach sredniowiecznych w Polsce. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

28. Glosek, M. & Nadolski, A. (1970). *Miecze sredniowieczne z ziem polskich*. Lodz: Acta Archaeologica Lodziensia.

29. Goranov, A. (n. d.). The Bruhn-Hoffmeyer Typology of Medieval Swords. *My Armoury*. URL: http://myarmoury.com/feature_hoffmeyer.html.

30. Hewitt, J. (1855). *Ancient Armour and Weapons in Europe: from the Iron period of the Northern Nation to the end of the seventeenth century*. Vol. I. London and Oxford: John Genry and James Parker.

31. Hewitt, J. (1855). *Ancient Armour and Weapons in Europe: from the Iron period of the Northern Nation to the end of the seventeenth century*. Vol. II. London and Oxford: John Genry and James Parker.

32. Hewitt, J. (1855). *Ancient Armour and Weapons in Europe: from the Iron period of the Northern Nation to the end of the seventeenth century*. Vol. III. London and Oxford: John Genry and James Parker.

33. Hewitt, J. (1855). *Ancient Armour and Weapons in Europe: From the Iron Period of the Northern Nations to the End of the seventeenth Century*. Oxford and London, J. Henry and J. Parker.

34. Jakobsson, M. (1922). *Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi*. Stockholm: Stockholms Universitet.

35. Laking, F. (1920). *A Record of European Armour and Arms through seven centuries*. Vol. I. London: G. Bell and Sons.

36. Laking, F. (1920). *A Record of European Armour and Arms through seven centuries*. Vol. II. London: G. Bell and Sons.

37. Laking, F. (1920). *A Record of European Armour and Arms through seven centuries*. Vol. III. London: G. Bell and Sons.

38. Laking, F. (1920). *A Record of European Armour and Arms through seven centuries*. Vol. IV. London: G. Bell and Sons.

39. Laking, F. (1920). *A Record of European Armour and Arms through seven centuries*. Vol. V. London: G. Bell and Sons.

40. Lawrinowicz, O. (2005). *Tresci ideowe broni rycerskiej w Polsce wiekow srednich*. Lodz: Acta Archaeologica Lodziensia.

41. Mäder, S. (2001). *Stähle, Steine und Schlangen. Zur kunst-, kultur- und technikhistorischen Einordnung dreier Schwertklingen aus dem alamannischen Siedlungsraum*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie. Mäder – Berlin.

42. Malatesta, E. (2003). *Armi Ed Armaioi D' Italia*. Florence: Editoriale Olimpia S.p.A.

43. Maure, M. (1977). Les épées de l'époque viking – essai de classification typologique. *Universitetets Oldsaksamling Årbok, 1975/1976*, 95-116.

44. Meyrick, S. (1824). *A critical inquiry into antient armour: as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman conquest to the reign of King Charles II, with a glossary of military terms of the middle ages*; Vol. I. London: Printed for R. Jennings, sold by J. Gale.

45. Meyrick, S. (1824). *A critical inquiry into antient armour: as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman conquest to the reign of King Charles II, with a glossary of military terms of the middle ages*; Vol. II. London: Printed for R. Jennings, sold by J. Gale.

46. Meyrick, S. (1824). *A critical inquiry into antient armour: as it existed in Europe, but particularly in England, from the Norman conquest to the reign of King Charles II, with a glossary of military terms of the middle ages*; Vol. III. London: Printed for R. Jennings, sold by J. Gale.

47. Nagy, G. (1896). *Magyarkardok*. Budapest: [s. n.].

48. Oakeshott, E. (1991). *Records of the Medieval Sword*. Suffolk: Boydell Press.

49. Oakeshott, E. (1960). *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. Suffolk: Boydell Press.

50. Oakeshott, E. (1998). *The Sword in the Age of Chivalry*. Woodbridge: The Boydell Press.

51. Veron, A. et al. (2012). Origin of Copper Used in Bronze Artifacts from Middle Bronze Age Burials in Sidon: a Synthesis from Lead Isotope Imprints and Chemical Analyses. *Archaeology & History in the Lebanon*, 34, 68-78.

52. Rhonde, F. (1932). Schmiedetechnik der wurmbunten Klingen des 8-9 jhts. *ZWK*, 4(13), 38-40.

53. Rupe, H. & Müller, F. (1916). *Chemische und metallographische Untersuchungen prähistorischer Eisenfunde*. Basel: Verhandlungen der naturforschenden Gesellschaft Basel.

54. Slivka, M. (2017). Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I. *Archaeologia historica*, 42(2), 819-847. DOI: 10.5817/AH2017-2-20.

55. Slivka, M. Symbolika výzbroje a výstroja. *Archaeologia historica: sborník příspěvků přednesených na 33. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na hrady a jejich úlohu ve středověkém vojenství a osídlení. Brtnice a Panská Lhota 17.-21. září 2001*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2002. S. 589-605.

K. Valentyrova, Ph D student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SCIENTIFIC STUDY OF MEDIEVAL EDGED WEAPONS: A HISTORIOGRAPHY

The history of scientific study of medieval edged weapons dates back over 200 years. During this time a lot of information has been accumulated and this knowledge is a necessary basis for further research. However, the methods and approaches by which that data was obtained deserve special attention. Traditions to collect ancient artifacts significantly influenced the formation of scientific interest in bladed weapons. The first attempts to analyze the material were related to the need to catalog it. For the 19th century, we can talk about different scientific works in which the main or significant attention was paid to edged weapons. Shaping of approaches to the study of ancient weapons which are central today developed gradually. Standards of description of items, typology, and technology and material analysis, studying of artifacts in a broad cultural context became the main vectors of work with medieval edged weapon. At the turn of the 20th – 21st centuries development of chemical and physical sciences, the complication of the methodological apparatus and the accumulation of archaeological material narrowly focused works built on in-depth analysis of small groups of artifacts and use of specific research methods. The interdisciplinary approach, which involves the research of one problem by specialists in different fields of science, has taken a significant place in the edged weapon studying. Thus, the further development of the classical approaches, combined with the new ones emerging at the boundaries of the disciplines, opens up new opportunities for gaining the most accurate knowledge about past through the study of blade weapons.

Like any part of the past, blade weapons as a source can be perceived by the researcher entirely subjectively, so it is important to understand the limits of this perception and the accents it provides. The analysis of the process of formation of research strategies and methods which widely used today makes it possible to determine further optimal ways of their development. As well as it allows assuming which previously obtained ideas and assertion require verification.

Key words: Middle Ages, edged weapon, historiography, method, approach.

УДК: 94(477):930.2:821.161.2-5

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.144.3>

Т. Василик, здобувачка
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ ("СКИТАЛЬЦІВ") У ПРОПОВІДЯХ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ "СЛОВО ІСТИНИ" 1947–1951 рр.)

Важливою для вивчення історії української спільноти є діаспорна періодика, що містить різного типу джерельну інформацію: суспільно-політичну, наукову, технічну, культурну, релігійну та ін. У статті мова йде про маловивчену частину проповідницької спадщини митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Розглянуто проповіді митрополита Іларіона, виголошені у перші роки архієрейського служіння в Канаді й опубліковані на сторінках канадського українськомовного часопису "Слово істини", що виходив з 1947 р. по 1951 р. Авторка акцентує увагу на проповідях, у яких митрополит Іларіон зачіпає актуальні питання важкого існування українських емігрантів поза межами Батьківщини, що є вагомою частиною джерельної інформації для відтворення історичного минулого закордонних українців.

Ключові слова: емігранти, проповідь, часопис "Слово істини", духовне життя, діаспора.

Після закінчення Другої світової війни почалася третя хвиля української еміграції. Зокрема, за різними даними, до Канади в той час виїхали понад 30 тисяч українців. Серед емігрантів було багато діячів культури, літератури, науковців, політиків, представників духовенства. Це дало новий поштовх до розвитку українського громадського, політичного, культурного та релігійного життя в діаспорі. Дослідник Манітобського університету Я. Розумний зазначає: "...третя хвиля (1947–1955) нараховувала в Канаді близько 34,000 і у своїй перевазі була еміграцією політичною, освіченою і з культурно-громадським досвідом. Це були втікачі від російських та німецьких погромів – люди, що в нормальних обставинах своєї самостійної держави, батьківщини не покидали б. На еміграції вони були мініспільством, що складалося з усіх суспільних верств – від хлібороба й робітника до кваліфікованого спеціаліста й академіка та від дошкільної дитини, яка з батьками покидала рідну землю, до учня середньої школи й студента університету. Ця хвиля ґрунтовно змінила громадський і культурний вигляд і стиль канадської української спільноти та, до значної міри, зупинила асиміляцію молодого покоління попередніх двох хвиль. І, вкінці, створила золоту добу в житті українців у Канаді" [10, с. 30].

Церква відіграла важливу роль в організації громадського життя канадських українців, збереженні їхнього національного духу та національної свідомості, сприяла національно-культурному розвитку. Зокрема, О. Ручко, досліджуючи українські інституції західної діаспори, підкреслює: "Значно сприяла розбудові українського громадського життя у Північній Америці церква, у Західній Європі вона не мала такого впливу" [11, с. 48].

Особливу роль у різних сферах життєдіяльності українців в еміграції завжди відігравало духовенство. Вивчаючи історію українців у зарубіжних країнах, творчність науковці все частіше вдаються до аналізу вторичної спадщини церковних діячів, дослідження якої у радянський час практично не проводилися.

Забороненим був у ті часи і творчий доробок видатного українського діяча Івана Огієнка (митрополита Іларіона), а його ім'я заборонялося згадувати у будь-якому контексті. Завдяки дослідженням М. Тимошика, А. Марушкевич, В. Ляхоцького, І. Тюрменко, Є. Сохацької, Ю. Мицика, З. Тименника, в яких розглядаються різноманітні аспекти дослідницької, науково-освітньої, громадсько-політичної, епістолярної, архівної, релігійної, педагогічної діяльності, твори Івана Огієнка повертаються до українського читача. "Постать Івана Огієнка вже реабілітована історією. Але вона ще не пізнана, глибинно не поцінована в Україні", – наголошує М. Тимошик [13, с. 16]. Варто зазначити, що зусиллями М. Тимошика перевидано чимало творів І. Огієнка, що побачили світ на еміграції і донедавна були невідомі українському читачеві.

Маємо на меті розглянути проповіді митрополита Іларіона (І. Огієнка), опубліковані на сторінках канадського українськомовного часопису "Слово істини", який він видавав у Вінніпегу з листопада 1947 р. по жовтень 1951 р. Його полум'яні проповіді порушували актуальні питання важкого існування наших співвітчизників у зарубіжних країнах, вони є важливим історичним джерелом для вивчення життя української діаспори, проте не ставали темою окремої наукової розвідки.

Українська діаспорна преса – невід'ємна складова української культури. Однак з ідеологічних причин у